

Nová vyhláška o ochrane živočíchov a jej využitie vo výchovno-vzdelávacom procese

VALERIÁN FRANC

Fakulta prírodných vied Univerzity M.Bela, Banská Bystrica

Živočíchy tvoria veľmi podstatnú časť (podľa niektorých odhadov až 95 %) úplnej biologickej diverzity. Dalo by sa preto očakávať, že poznanie živočíšnej ríše bude ťažiskovou problematikou prírodovedného vzdelania, podobne ako v ochrane prírody bude ťažiskovým problémom ochrana zoogenofondu. Obidva tieto predpoklady (najmä prvý) však v praktickej realizácii vyznievajú rozpačito.

Ochrana živočíchov v minulosti bola na legislatívnej úrovni zabezpečená dosť slabými a disproporcionalnymi dokumentami a tejto téme nebola venovaná náležitá pozornosť ani vo výchovnovzdelávacom procese (dnes sa situácia, našťastie, citelne zlepšila aspoň v legislatíve). Prvý dokument o ochrane živočíchov bola Vyhláška č. 125 Predsedníctva SNR, ktorá vstúpila do platnosti 1. 12. 1965. Voči tejto vyhláške boli od začiatku isté výhrady, i keď kritika bola v tej dobe dosť problematická. Je smutné, že v otázkach ochrany biodiverzity boli aktívnejší botanici - vyhláška o ochrane rastlín č. 211 vznikla už r. 1958, a bola naviac kvalitnejšia. Vyhláška č. 125 je poznačená nekomplexnosťou a značnou dávkou subjektivity pri výbere chránených druhov. Hlavným nedostatkom je silne vertebratologický prístup - v zozname chránených druhov figurujú popri reálne ohrozených druhoch (orly, sokoly, krátkonôžka štíhla, mloky...) aj vyslovene euryekné, adaptabilné, a nijako nie ohrozené druhy vtákov: pinka obyčajná, bežné druhy sýkoriek a iné (tento nedostatok sa, žiaľ, prenesol aj do novej vyhlášky). Na druhej strane stojí druhová masa bezstavovcov, ktoré sú v starej vyhláške postavené do pozície okrajovej skupiny. Táto vyhláška úplne ignoruje veľké a významné skupiny živočíchov - mäkkýše, obrúčkavce, pavúkovce. Pri hmyze, ktorý je evidentne najväčšou živočíšnou triedou, sa do zoznamu chránených druhov dostalo len niekoľko málo viac-menej náhodne vypichnutých zástupcov. Kritériá výberu sú skôr subjektívne - hoci do zoznamu patrí vážne ohrozený jasoň červenooký (*Parnassius apollo*) a fuzáč zemolezový [*Pseudogaurotina (=Gauromes) excellens*], nájdeme tam aj bežné a nijako nie ohrozené druhy bystrušiek, napr. bystrušku fialovú (*Carabus violaceus*), b. zrnitú (*C. granulatus*) a ī. Rozdiely v zozname chránených druhov podľa starej a novej vyhlášky sú zreteľné v tabuľke 1. Na príklade hmyzu vidíme, že "privilégium" byť v zozname chránených druhov sa okrem niekoľkých výnimiek ušlo len vybraným atraktívnym a známym druhom, s malým zreteľom na skutočnú mieru ohrozenia. Je to paradoxné, ale tento rozporuplný právny dokument platil takmer 34 rokov!

Nedostatočná pozornosť ochrane živočíchov (najmä bezstavovcov) sa odrazila aj v pedagogickej aplikácii tejto problematiky - v staršej gymnaziálnej učebnici zoológie (Daněk, 1969) je sice niekoľko zmienok o ochrane prírody (vrátane živočíchov), táto dôležitá téma si však nezaslúžila ani len subkapitolu! To isté sa dá povedať aj o novej, veľmi kritizovanej učebnici biológie pre gymnázia (Lenochová a kol., 1994).

Nová vyhláška o ochrane živočíchov (ktorá vstúpila do platnosti 1. 7. 1999) je výsledkom dlhodobého a zložitého vývoja. Jej súčasnú podobu ovplyvnilo (v chronologickom poradí) niekoľko udalostí: Vydanie Červenej knihy ohrozených a vzácných druhov stavovcov bývalej ČSSR (Baruš et al., 1989) a bezstavovcov bývalej ČSFR (Škapec et al., 1992), schválenie Zákona 287 o ochrane prírody a krajiny v r. 1994 a napokon vypracovanie Ekosozologického zoznamu fauny Slovenska (Jedlička et al., 1995). Zákon 287 vytvára úplne iný rámec pre ochranu živočíchov v porovnaní s minulosťou, pretože v zmysle tohto zákona sú chránené vlastne všetky živočíchy. Takáto koncepcia ochrany je však príliš paušálna a všeobecná. V poslednej dekáde tohto storočia totiž kulminuje dekadentný vývoj v niektorých oblastiach zoológie.

Tabuľka 1. Rozdiely medzi starou a novou vyhláškou o ochrane živočíchov

Kmeň/trieda	Stará vyhláška			Nová vyhláška		
	ChD	ChR (Σ D)	Σ	ChD	ChR (Σ D)	Σ
Mollusca				26		26
Annelida				4		4
Arachnoidea				21		21
Crustacea	2		2	9		9
Insecta	16	5 (67)	83	263	11 (63)	326
Agnatha		1 (3)	3	3		
Osteichthyes	8		8	18		18
Amphibia	6	1 (2)	8	18		18
Reptilia	5	1 (4)	9	12		12
Aves	120	14 (100>>)	220>>	315		315
Mammalia	16	2 (6)	45	57		57
S p o l u			378			812

Vysvetlivky: ChD - počet chránených druhov, ChR - počet chránených rodov (v zátvorke je spoločný počet druhov), S - celkový počet chránených druhov, + vrátane celého radu Chiroptera (23)

Mnohí, najmä starší pracovníci sú rozčarovaní mohutným nástupom komercionalizácie, predovšetkým v entomológii. Najlepšie to pochopia účastníci bývalých entomologických výmenných dní ešte v 80-tych rokoch. Tieto akcie bývali vydarenými stretnutiami profesionálnych i amatérskych entomológov, kde účastníci mohli konzultovať sporné problémy, kúpiť si literatúru, entomologické pomôcky, alebo obohatiť svoju zbierku formou výmeny. V krabiciach pri napichaných exemplároch však postupne začali pribúdať cenovky a výmenné dni sa nebadane menili na predajné. Po zmene politickej situácie sa začal otvorené a bez príkras používať výraz burza. Dnešná situácia v tejto oblasti je otrasná. Poľutovania hodná deviácia niekoľkých amatérov sa dnes rozrástla na "módu" a trend, ktorému podľahli už i niektorí profesionálni entomológovia. V mnohých, často chránených (!) územiaciach možno vidieť rozsekané a odkôrnené duté stromy, poopilované konáre, vyhádzaný obsah dutín... Niektoré druhy, ktoré získali nálepku "kultových rarít", sa na burzách predávajú za niekoľko sto korún (v Mnichove sa to vypláca v markách!). Pochopiteľne, že ide o tie najvzácnosťnejšie a najviac ohrozené druhy. Je jasné, že týmto druhom "jednoduchá" ochrana, vyplývajúca zo zákona 287, nestačí. To našťastie pochopili tvorcovia novej vyhlášky o ochrane živočíchov, kde druhy ohrozené komerčným zberom predstavujú asi 1/4.

Počet živočíšnych druhov v strednej Európe (vrátane dnes už samostatnej ríše prvokov) sa približuje k číslu 50 000. Z červeného zoznamu Slovenska (Jedlička et al., 1995) i okolitých krajín však vyplýva, že v niektorých taxónoch je až 1/3 druhov priamo ohrozená širokou škálou ľudských aktivít v krajinе. U niektorých skupín je to ešte viac! - typickým príkladom sú chrobáky z čeľade májkovitých (Meloidae), vážky (Odonata), alebo motýle z čeľadí ohniváčikovité (Lycaenidae) a očkáňovité (Satyridae). Vo všeobecnosti možno konštatovať, že asi 12 000 druhov živočíchov v našej faune je cieľne až silne ohrozených človekom. Tento fakt sa, našťastie, preniesol do novej vyhlášky o ochrane živočíchov, ktorá je v porovnaní so starou podstatne objektívnejšia a proporcionálnejšia. Hlavným kritériom pre zaradenie druhov do vyhlášky je už vo väčšine prípadov skutočná vzácnosť a stupeň ohrozenia - výnimkou sú niektoré euryekné a bežné druhy vtákov, čo možno považovať za dedičstvo minulej vyhlášky. Na druhej strane už vo vyhláške nenájdeme bežné druhy bystrušiek ani krkavca (*Corvus corax*), ktorý sa vďaka zákonnej ochrane v posledných rokoch veľmi rozmnôžil a predstavuje vážneho hniezdneho konkurenta pre vzácné druhy dravcov a sov.

Súčasné postavenie zoológie vo vyučovaní prírodovedných predmetov na základných školách i gymnáziách je veľmi neuspokojivé, na čo som už viackrát apeloval v tlači i na vedeckých podujatiach (Franc, 1998). Pri úprave a doplnení učebných osnov biológie (čo je až urgentne potrebné) je treba venovať

náležitú pozornosť aj tak významnej téme, ako je ohrozenie a ochrana živočíchov, ale i iných skupín organizmov. Študenti na gymnáziách by mali byť aspoň orientačne oboznámení s legislatívnymi dokumentami štátnej ochrany prírody, ku ktorým neodmysliteľne patrí vyhláška o ochrane živočíchov. Oveľa väčší priestor pre rozvíjanie tejto témy poskytujú výberové semináre, krúžky mladých zoologov, alebo riešitelia biologickej olympiády a SOČ. Z tabuľky vidíme, že osobitne chránených je vyše 800 druhov slovenskej fauny. I keď je zrejmé, že všetky druhy sú ohrozené predovšetkým deteriorizáciou prirodzených biotopov, nie je to jediný faktor s negatívnym vplyvom na ich početnosť. Chránené druhy by sme mohli podľa dominujúceho faktora ohrozenia rozdeliť na niekoľko skupín:

1. Druhy ohrozené hlavne bezprostredným tlakom človeka na biotopy. Do tejto zrejme najpočetnejšej kategórie patria menšie a málo známe druhy bezstavovcov so silnou väzbou na biotop, napr. mnohé podenky (Ephemeroptera), pošvatky (Plecoptera), potočníky (Trichoptera), pavúky (Araneae) alebo drobné, ale pritom veľmi vzácne druhy ulitníkov z rodu *Vertigo* a *Vallonia*. Zo začiatku boli diskusie o opodstatnenosti individuálnej ochrany druhov, ktorých presné určenie zvládne obyčajne len špecialista - z pavúkov sú to napr. križiak *Nuctenea* (= *Larinoides*) *silvicultrix* alebo skaliarka *Gnaphosa microps*, reliktný výskyt a veľká vzácnosť týchto druhov však rozhodli, že ich druhová ochrana je opodstatnená a potrebná.
2. K druhom ohrozeným naviac komerčným zberom patrí predovšetkým jasoň červenooký (*Parnassius apollo*), kováčiky *Lacon lepidopterus*, *Ampedus quadrisignatus* a *Limoniscus violaceus*, alebo fuzáče *Phytoecia argus*, *Ph. scutellata*, *Tragosoma depsarium* a *Pseudogaurotina excellens*. Predpokladom ochrany týchto druhov je nielen zachovanie biotopov, ale aj monitorovanie a prísne sankcionovanie prípadného predaja týchto druhov na oficiálnych i čiernych burzách. Našťastie ide o druhy určiteľné bez väčších problémov.
3. Druhy ohrozené hlavne globálnymi klimatickými zmenami, predovšetkým dnes toľko diskutovaným otepľovaním. Týka sa to niektorých reliktných chladnomilných horských druhov, ako je žiabronôžka arktická (*Branchinecta paludosa*), bystruška *Carabus fabricii*, kováčik *Selatosomus rugosus* alebo očkáne *Erebia pharte* a *E. gorge*. Žiaľ, ochrana je v týchto menej početných prípadoch veľmi problematická (to však neznamená, že sa o ňu netreba snažiť).
4. Druhy ohrozené nelegálnym odoberaním mláďať a vajec. Ide predovšetkým o niektoré druhy dravcov, prípadne sov, ktoré sú objektom ilegálneho (alebo poloilegálneho) sokoliarstva: orol skalný (*Aquila chrysaetos*) a príbužné druhy, sokol rároh (*Falco cherrug*), takmer vyhubený sokol stáhovavý (*F. peregrinus*), ale i ďalšie druhy.
5. Druhy ohrozené nelegálnym terarizmom. Do tejto kategórie patrí z našich druhov predovšetkým vzácná a veľmi ohrozená krátkonôžka štíhla (*Ablepharus kitaibeli*), ale i užovka stromová (*Elaphe longissima*). Podobný prípad predstavovala aj korytnačka močiarna (*Emys orbicularis*), tento druh je však už u nás, žiaľ, v podstate vyhubený.
6. K druhom ohrozeným nelegálnym (a zčasti i legálnym) poľovníctvom patria niektoré vzácné druhy cicavcov a vtákov, ktoré sú stále vedené v kategórii "poľovná zver", i keď ich prísna celoročná ochrana by mala byť samozrejmost'ou. Týka sa to predovšetkým hlucháňa (*Tetrao urogallus*), tetrova (*Lyrurus tetrix*), rysa (*Lynx lynx*), losa (*Alces alces*), ale i kamzíka (*Rupicapra rupicapra*). Medved' (*Ursus arctos*) vzhľadom na už zaznamenaný trend "synantropizácie" v niektorých rekreačných oblastiach predstavuje veľmi špecifický prípad s nutnosťou osobitného posúdenia.

Nová vyhláška o ochrane živočíchov (v nadväznosti na zákon 287 o ochrane prírody a krajiny) je moderný prepracovaný legislatívny dokument, ktorý pri správnej aplikácii môže zabezpečiť účinnú ochranu vzácných a ohrozených živočíchov. Ochrana živočíchov ako široká a dôležitá téma prírodovedného vzdelania si však zaslhuje širšiu propagáciu v masmédiách, ako i začlenenie do učebnej látky, najmä na stredných školách.

Literatúra

Baruš V. (ed.), 1989: Červená kniha ohrozených a vzácnych druhov rastlín a živočíchov ČSSR, 2. Stavovci. Státní zemědělské naklad., Praha, 133 pp.

Daněk G., 1969: Zoológia 1, 2. SPN, Bratislava, 293 pp.

Franc V., 1998: Postavenie zoológie vo vyučovaní prírodovedných predmetov na základných a stredných školách. Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie Biologické dni, Nitra, p. 103-104.

Jedlička L. (ed.), 1995: Stav biologickej diverzity v Slovenskej republike. Štúdia projektu RVT 20-517-03: Ekosozologický výskum a manažment ohrozených druhov organizmov. Prírodrovedecká fakulta UK (deponované na MŽP SR) Bratislava.

Lenochová M. et al., 1994: Biológia pre 1. ročník gymnázií. SPN, Bratislava, 215 pp.

Škapec L. (ed.), 1992: Červená kniha ohrozených a vzácnych druhov rastlín a živočíchov ČSFR, 3. Bezstavovce. Príroda, Bratislava, 152 pp.

PaedDr. Valerián Franc, CSc.

Katedra biológie

Fakulta prírodných vied UMB

Tajovského 40

974 01 Banská Bystrica

Slovenská republika